

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 3 (Eylül 2020), ss. 361-391

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.3.19

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Bulgar Milliyetçiliği ve Türk Azınlık Kimliği: Tarihsel Bir Çözümleme, 1762-1989¹

Gülfer Tunalı

Dokuz Eylül Üniversitesi (İzmir)

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde ortaya çıkan ve tarihsel bir süreklilik sergileyen Bulgar milliyetçiliğinin Türk azınlığın kimlik dönüşümü üzerindeki rolünü sorgulamaktadır. Bulgaristan'da milliyetçilik etnodünel ve etnokültürel temele dayanan ulus ölküsüyle hareket etmiş ve buna bağlı olarak geliştirdiği çeşitli politikalar ve araçlarla devlet sınırları içindeki Türk kimliğini şekillendirmeye çalışmıştır. Çalışma Bulgar tarihinin üç değişim dönemini analiz ederek Türklerin dinsel bir topluluktan etnik bir topluluğa dönüşümünün izini sürmektedir.

Bulgar milliyetçiliği kendi ulusallığını inşa ederken Türk azınlığı ile ilişkilerini de sürekli olarak yeniden düzenlemiştir. Diriliş döneminde bağımsızlığını kazanmak için dil, soy ve dinî temel alarak ulusal aidiyet bilincini geliştirme çabasına giren milliyetçi hareket, bu süreçte Osmanlı kimliğini (veya Bulgaristan'da yaygın olarak kullanıldığı şekliyle Türkleri) Bulgarların kendini ayırt ettiği "öteki" olarak inşa etmiştir. Bulgaristan devletinin kurulduğu

¹ Bu makale, yazarın "Bulgaristan'da AB Üyeliği Sonrası Türk Azınlığın Kimlik Örtüntüleri: Etnik Kimlik, Ulusal Kimlik, Avrupa Kimliği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

yıllardan komünistlerin iktidara geldiği yılları kapsayan dönemde Türkler dinî bir topluluk olarak şekillendirilmiş ve kendilerine etnik müzakere alanı tanınmamıştır. Komünistler iktidara geldikten sonra Türkleri "sosyalist bir azınlığa" dönüştürmek için dinî kimliği aşındırıp etnik kimliği teşvik etmiştir. Ancak sosyalist ulus da etnodinsel ve etnokültürel kodları temel almaya devam ettiğinden farklı bir etnik kimliği ulusun parçası olarak kabul edememiştir. Komünistler teşvik ettikleri etnik kimliği hedef alarak aktif bir şekilde aşındırmaya çalışmıştır. Bu politikalarından bekledikleri derecede sonuç alamayınca zoraki asimilasyona başvurmuşlardır. Ancak bu politika Türk topluluğunun üyeleri arasında etnik kimlik bilincinin canlanmasına ve siyasallaşmasına yol açmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Bulgar milliyetçiliği, Türk azınlığı, ortak kimlik, ulusal kimlik, etnik kimlik

ABSTRACT

Bulgarian nationalism which emerged during the dissolution period of the Ottoman Empire is characterized by historical continuity. This study examines the role of Bulgarian nationalism in the identity transformation of the Turkish minority analyzing three transformation periods of Bulgarian history. I argue that the Bulgarian ethnolinguistic and ethnocultural nationalism attempted to shape the Turkish minority identity through various policies and instruments. I attempt to trace the transformation of the Turks from a religious community into an ethnic one by studying the Bulgarian nationalist policies.

While constructing their own nationhood, Bulgarian nationalism also consistently reorganizes their relations with the Turkish minority. During the Revival period the nationalist movement endeavored to construct a national identity based on common language, descent and religion and imagined the Ottomans (or as widely used in Bulgaria "the Turks") as "the Other" from which the Bulgarians separated themselves. In the second period, including the years from the founding of the Bulgarian state to the rise of power of the communists, the Turkish minority was formed as a religious community and its attempts at ethnic identity negotiation were prevented. The communist period saw the promotion of the ethnic identity and efforts at eroding the religious identity in order to transform the Turks into a "socialist minority". However, since the socialist nation continued to be based on ethnolinguistic and ethnocultural codes, a different ethnic identity could not be accepted as a part of the nation. The Communist regime tried actively to obliterate the ethnic identity, which they once promoted. Failing to obtain the results they had expected from these policies, they turned to forced assimilation. However, the forced assimilation policy led to the revival and politicization of the Turkish ethnic identity.

KEY WORDS

Bulgarian nationalism, Turkish minority, common identity, national identity, ethnic identity

1. Giriş

Batı'da 18. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik "siyasî ve ulusal birimin birbiriyle eşleşmesi gerektiği" fikrine dayanmaktadır (Gellner 1983: 1). Ancak Avrupa'nın her ne kadar ulus-devletlerden oluştuğu söylene de günümüzde birçok bilim insanı ulus-devlet şeklinde bir isimlendirmenin yanlış olduğunu vurgulamaktadır (Barbour 2000; Cordell ve Wolff 2011; Oommen 1997a; Oommen, 1997b). Cordell ve Wolff'un

da vurguladığı gibi "insanlar çok az sayıda devlette (kendilerini ve diğerlerini) aynı ulusun üyesi ve aynı devletin vatandaşı olarak tanımlamaktadır" (2011: 5). Buna rağmen Bulgaristan'ın da bir parçası olduğu Balkanlarda ulus belli kültürel özelliklere sahip egemen bir etnik grupla örtüştürülmekte, bir başka deyişle bu bölgede devlet=ulus=etnisite (verili/nesnel kültür) anlayışı ile hareket edilmektedir (Denich, 2000: 41-42).

Oommen'a (1997a: 54) göre bu anlayış, devlet sınırları içindeki etnik çeşitliliğin bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kavramların örtüştürülmesi, bir devletin sınırları içinde yaşayan nüfusun aynı soydan gelen, aynı kültürel örf ve âdetleri uygulayan, aynı dili konuşan homojen bir ulustan oluşması gerektiği inancını doğurmaktadır. Bir devlet egemenlik kurduğu topraklarda yaşayan etnokültürel gruplardan biri ile eş tutulduğunda, o devletteki diğer grupların kendi kimliğini koruyarak yaşaması mümkün olmamaktadır.

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde kurulan Bulgaristan devleti de kültürel ve etnik çoğulculuğu ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bulgar milliyetçiliği kendi ulusallığını inşa ederken eski yöneticilerin mirası olarak gördüğü Türk azınlığı ile ilişkilerini de yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. Bulgar milliyetçiliği, çeşitli dönemlerdeki siyasî ajandasına uygun olarak farklı tanımlardan yola çıkarsa ve farklı yöntemlere başvurursa da her zaman homojen bir ulus yaratma amacıyla hareket etmiştir. Bu tarihsel çalışma etnik ve kültürel olarak homojen bir ulus inşa etmek için çabalayan Bulgarların yürüttüğü milliyetçi politikaların, Türk azınlığın kimlik dönüşümü üzerindeki rolünü sorgulamaktadır. Bu amaçla Bulgaristan tarihinin değişim dönemleri olarak kabul edilebilecek üç dönem incelenecektir. Birinci dönem, 1762-1878 arasında ulusal bilincin ilk ortaya çıktığı Diriliş (*Vızrajdane*) dönemi yıllarını; ikinci dönem, Bulgaristan devletinin kuruluşundan Komünist Parti'nin iktidara geldiği süreyi içeren 1878-1944 yıllarını, üçüncü dönem ise 1944-1989 arasındaki komünist rejim yıllarını içermektedir. Çalışma bu dönemlere ilişkin kaynaklardan, ayrıca saha araştırmasında azınlık üyeleri ile yapılan görüşmelerden elde ettiği verileri ortak kimlik inşası kuramları bağlamında anlamlandırmaya çalışacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra farklı toplulukları barındıran bir devlet olarak beliren Bulgaristan'da ortak kimlik ilişkilerini anlamlandırmak için çalışmanın devamında öncelikle ortak kimlik kavramı ve ardından milliyetçilik, etnisite ve ulus arasındaki bağlar açıklanacaktır.

2. Analiz Kategorisi olarak Ortak Kimlik

Sosyal bilimler alanında en çok araştırılan konulardan biri hâline gelen kimlik (Brubaker ve Cooper 2000: 1) sadece bireysel düzeyde incelenmemekte, topluluk düzeyinde de analiz kategorisi olarak ele alınmaktadır. "Yüksek", "geç" veya "post" modernizm olarak tanımlanan dönemimizde ulus-devletlerin toplumsal, ekonomik ve siyasî yapılarında yaşanan değişimle beraber ulusal kimliklerin yanı sıra ulusüstü kimliklerin, ayrıca etnisite, cinsiyet ve benzeri ulusaltı kategorilere dayanan ortak kimliklerin de önemi artmıştır (David ve Bar-Tal 2009: 354-355).

Felsefi anlayışa göre kimlik, bir şeyin kendisiyle aynı olarak kalması ve diğer her şeyden farklı olması anlamına gelmektedir. Büyük ölçekli toplulukların da "topluluk içindeki bütün insanlar tarafından paylaşılan ve topluluk dışındakiler tarafından paylaşılmayan özellikler temelinde sınırlandırılmış ve diğer topluluklardan ayrı olduğu" (Segal ve Handler 2006: 58) düşünülmektedir. Bir başka deyişle toplulukların da bireyler gibi ayırt edici özellikleri, kendilerini diğer topluluklardan ayıran bir "kimliği" olduğuna inanılmaktadır. Bu ayırt edici özellikler de topluluğa ait olan bütün bireyleri belirlemekte ve bireylerin bir parçası hâline gelmektedir (Segal ve Handler 2006: 58).

Bu anlamıyla ortak kimlik, belli bir topluluğun belli bir dönemde hangi özelliklere sahip olduğuna ve kimlerden oluştuğuna ilişkin kavrayışını ifade etmektedir. Ortak kimlik sadece bir topluluğa verilen önemi ve bağlılık duygusunu ifade etmemekte, aynı zamanda "bizi" ve kendimizden farklı olarak tanımladığımız "ötekileri" ne şekilde kavradığımızı da içermektedir (Billig 1995: 61). Topluluk kimliğinin anlamsal örüntüleri belli bir topluluğun üyeleri arasında "birlik" kurarken başka toplulukların üyelerini de "ötekileştirmektedir". Ulusaltı/ulusal/ulusüstü topluluk kimliğinin anlamı denince bir topluluğun birliğini kuran ve sınırlarını çizen "primordiyal, kültürel ve sivil ayırt edici kodlar" (Giesen 1993; Eisenstadt/Giesen 1995) anlaşılmalıdır. Ortak soy, kültür, toprak, geçmiş, gelecek, inanç ve değerler, zihniyet vb. kodlar topluluk üyeleri arasında yayılarak "biz" bilincinin belirginleşmesini ve topluluk üyelerinin "ötekiler" karşısında ortak hareket etmesini sağlar (Turner v. d. 1994: 454; Cerulo 1997: 386; Eder 2009: 428; Kaina 2009: 45; Segal ve Handler 2006: 58). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ortak kimlik, hem üyeler tarafından paylaşılan bir iç grup tanımından (biz) hem de iç grup üyelerini diğer topluluklardan farklılaştıran dış grup tanımlarından (öteki) oluşmaktadır. Grup üyeleri ancak "ötekilerle" kurulan ilişki bağlamında "hayal edilmiş bir topluluk" (Anderson 2006) olarak anlam kazanmaktadır.

Kimlik inşasını inceleyen araştırmalar, siyasî ve kültürel aktörlerin ortak kimliğin inşasında etkin bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Ortak kimlik, kurumları meşru kılan, ayrıca grup üyelerinin bağlılığını güçlendiren, aralarında dayanışmayı arttıran ve ortak hareket etmelerini sağlayan bir olgu olarak görüldüğü için ortak kimlik inşası farklı siyasî ve toplumsal tarafların müzakere alanı olarak belirmektedir (Haunss, 2004: 47; Herrmann ve Brewer, 2004: 15). Brubaker ve Cooper özellikle güçlü, otoriter kurumların topluluk üyelerinin birbiriyle hem zihinsel hem de duygusal olarak özdeşleşmelerini sağlamak ve bu temelde dayanışma duygusunu ortaya çıkarmak için "resmîleştirilmiş, yazılı, nesnelleştirilmiş kategorizasyon sistemleri" (2000: 15) geliştirebildiğini vurgulamaktadır. Devlet, sembolleri, dilleri, dinleri, değerleri, yaşam tarzlarını belirleyebilen bir yapı olarak bu sürecin en güçlü faillerinden biri olarak kabul edilmektedir (Brubaker ve Cooper 2000: 15; Herrmann ve Brewer 2004: 15-16; Pettai 2002: 259-260).

3. Milliyetçilik, Etnisite ve Ulus

Avrupa milliyetçiliği bir siyasî yapı olarak devleti ve ulusal topluluğu eşleştirmiştir. Bir başka deyişle milliyetçilik devletin meşruiyetini ortak bir ulusal kimlik temelinde birleşen topluluğa dayandırmıştır. Bu nedenle, ulusun nasıl tanımlandığı devlet içindeki farklı etnik toplulukların arasındaki ilişkiler açısından büyük önem taşımaktadır. Milliyetçilik çalışmalarında etnisite ve ulus arasındaki bağ, primordiyalist ve modernist tartışmalar içinde konumlanmaktadır. Ulusun daha önce var olan etnik topluluklardan mı geliştiği yoksa modern zamanda mı yaratıldığı sorusuna bağlı olarak etnisite ve ulus arasındaki ilişki farklı bir şekilde kurulmaktadır. Primordiyalistler ulusun geçmiş etnik toplulukların doğal gelişimi olduğunu öne sürerken, modernistler milliyetçilik ve ulusa modern dönemin bir ürünü olarak yaklaşmaktadır (Cederman 2001: 141).

Smith (1986, 1991) milliyetçiliğin modern döneme ait bir olgu olduğunu kabul etse de modern ulusların mevcut etnik grupların devamı olarak geliştiğine dikkat çekmektedir. Smith'e göre etnik grubu ortak bir isim, ortak bir soy miti, ortak bir tarih, ayırt edici bir kültür, sınırları belli bir toprak ve dayanışma duygusu gibi özelliklerle tanımlamak mümkündür. Etnik grup ve ulusun bu nesnel özellikleri paylaştığına dikkat çeken Smith, etnik grubun kendine ait bir devlet kurması veya kurmak istemesi ile ulusa dönüştüğünü vurgulamaktadır. Kendisi etnik grubu pasif, izole edilmiş ve siyasî olarak dışlanmış bir ulus, ulusu ise bilincini keşfetmiş bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır (aktaran Oommen 1997b: 19-20).

Gellner'e (1983: 49) göre ise milliyetçilik o "söylencesel, sözde doğal ve verili birimlerin [etnik grupların] uyanışı... değildir". Kendisine göre milliyetçilik ilkesi,

dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni topluluk birimleri üretmek için mevcut kültürel, tarihi ve ilgili diğer unsurları hammadde olarak kullanmıştır. Gellner modern sanayi toplumunun okuyup yazmayı bilen, ortak dilde iletişim kuran, bölgeler arasında hareket eden üyelerden oluşması gerektiği için insanları birleştirecek ortak bir "üst kültüre" ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Kendisine göre milliyetçilik bu kültürel birlik ihtiyacını gidermek için ulusu yaratmıştır. Bir başka modernist olan Hobsbawm'a göre de yakın tarihte icat edilmiş olan ulus "ne aslı ne de değişmez bir toplumsal bütündür" (1992a: 9), aksine elitlerin "icat ettiği geleneklerdir" (Hobsbawm 1983). Kendisine göre siyasî bir program olan milliyetçiliğin aslında sosyolojik veya sosyal antropolojik bir oluşum olan "etnisite" ile özdeşleşmeye çalışmasının nedeni çok açıktır: etnisite ulusun çoğu durumda sahip olmadığı tarihi soyu yaratmaktadır (Hobsbawm 1992b: 4). Anderson da ulusallığı modern zamanda inşa edilmiş "kültürel bir yapı" (2006: 4) olarak kabul etmektedir. Ancak kendisi bunun "sahtelikle" karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Anderson'a göre ulus, üyeleri tarafından "hayal edilmiş siyasî bir topluluktur" (2006 :6). Ulus da dâhil bütün topluluklar "hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun [topluluğun] üyeleri bile diğer üyelerin çoğunu hiçbir zaman tanımayacak, çoğuyla karşılaşmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde birlikteliklerinin hayali yaşamaktadır" (2006: 6). Bütün topluluklar hayal edildiğine göre kendisine göre topluluklar birbiriyle "hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalıdır" (2006: 6).

Tanımlar ulusların bir topluluk olarak siyasî boyutuna dikkat çekmektedir. Ulus sınırları belli bir egemen devletin toprakları içindeki siyasî bir topluluk olarak ele alınmaktadır. Siyasal topluluğun ulusal toplulukla örtüştürülmesi, devlet sınırları içinde yaşayan farklı etnik azınlıkların siyasî ve toplumsal konumunu etkilediğinden ulusun nasıl hayal edildiği önemlidir.

Etnik veya kültürel milliyetçilik, ulusu ortak etnik soyu, ortak tarihi ve ortak kültürel özellikleri olan bir topluluk olarak hayal etmektedir. Doğu Avrupa'ya özgü kabul edilen bu model folklor, anadil, gelenekler, din ve ritüellere vurgu yapmaktadır (Smith 1992: 61). Buna göre "bireyin en derin bağlılıkları seçilmiş değil, irsidir. Ulusal topluluğu bireyler tanımlamaz, tam tersi, ulusal topluluk bireyleri tanımlar" (Ignatieff'den aktaran Larin 2010: 453-454). Bu bakış açısına göre ulusal kimlik doğuştan gelen bir histir, ulus üyeleri arasında kendiliğinden bir bağlılık ve dayanışma hissi uyandırmaktadır. Demokratik bir siyasî yapı içindeki vatandaşın siyasî kimliğini etnik ve kültürel aidiyete bağlı kılan (Habermas 1995: 258) bu ulus anlayışına göre siyasî topluluk içindeki azınlıklar ulusa ait olarak kabul edilmemektedir ve ulusal birliğe bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Sivil milliyetçilik ise vatandaşlar arasındaki bağı ortak bir etnik soy ve kültüre dayandırmaz. Sivil milliyetçilik özdeşleşme ve birlik duygusunu "ulusal toprak veya vatan, ortak yasalar ve kurumlar sistemi, ayrıca sivil bir kitle kültürü" (Smith 1992: 61) aracılığıyla sağlayan bir ulus kavrayışına sahiptir. Bu anlayış siyasî topluluk üyelerinin kültürel eşitliğini değil, vatandaş olarak yasal eşitliğini vurgulamaktadır. Buna göre "ulusun siyasî öğretilerine katılan herkes - ırk, renk, inanç, cinsiyet, dil veya etnisite gözetmeden - ulusu oluşturmaktadır. Bu milliyetçiliğe göre ulus, ortak siyasî uygulamalara ve değerlere karşı bağlılık duyan, eşit, hak sahibi, vatansever vatandaşlar topluluğu olarak kavranmaktadır" (Ignatieff'den aktaran Larin 2010: 453). Ulus, vatandaşların oluşturduğu bir topluluk olarak kabul edildiğinde etnisite ile bağı koparılabilir, çünkü bu durumda ulus "kimliğini ortak etnik ve kültürel özelliklerinden değil, sivil haklarını aktif bir şekilde kullanan vatandaşlarının uygulamalarından" kazanmaktadır (Habermas 1995: 258).

Milliyetçilik, bir topluluğun içerdiği etnik ve/veya sivil unsurlara bağlı olarak hissedilen aidiyet ve bağlılıkla tanımlanan bir kimlik ortaya koymaktadır. Ulusal kimliğin etnosentrik bir anlam kazanması, ulusaltı ve ulusal düzeydeki özdeşimin uyumsuzluğuna katkıda bulunmaktadır (Brewer 2009: 162). Etnokültürel olarak homojen bir ulus yaratmaya yönelik asimilasyon politikaları ulusaltı kimliğin ayırt ediciliğini tehdit etmektedir. Dolayısıyla tehdit altındaki kimliği korumaya yönelik uygulamalara yol açtığı, iç grupla özdeşimi ve dayanışmayı güçlendirdiğini savunmak mümkündür (Brewer 1991; 2009). Ortak geçmiş, dil, kültürel alışkanlıklar, din, hımslık gibi belli toplulukları dışlayan unsurlar yerine sivil unsurlara dayanan, vatandaşlıkla tanımlanan, bireysel hak ve sorumlulukları temel alan ve etnik farklılıkların yaşanmasına imkan tanıyan bir ulusal bağlamın hem etnik toplulukla hem de ulusal toplulukla aidiyet bağı oluşturma ihtimalini artırdığı kabul edilmektedir (Westle 2003).

Çalışmanın devamında yukarıda kurulan çerçeve bağlamında, Bulgar milliyetçiliğinin hayal ettiği ulusal topluluğu oluştururken yürüttüğü farklı politikaların, Türk topluluk kimliği üzerindeki etkisini anlamak için farklı araştırmalardan ve görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilecektir.

4. Bulgar Dirilişi: Ötekileştirilen Türkler (1762 -1878)

Osmanlı hükümdarlığı altındaki bütün Balkan bölgesinde olduğu gibi sonradan modern Bulgaristan devletinin kurulacağı bölgede de halk yaşamını *milletlere* ayrılmış bir şekilde sürdürüyordu (Poulton 1997: 14). Millet sistemi Osmanlı tebaasını dil/soy zemininde değil, din/mezhep zemininde tasnif ediyordu. Bu sistemde kişilerin farklı dili konuşmaları veya farklı bir soydan gelmeleri önem

taşıymıyordu; aynı dine inanan kişiler aynı milletin içinde yer alıyordu (Poulton 1997: 16-17). Bulgaristan'da Türkler, Pomaklar (Bulgarca konuşan Müslümanlar), Romanlar, Tatarlar vb. İslam hukukuna bağlı olarak yaşıyorlardı. Bu topluluklar ayrı etnik kimlikleriyle değil, bir bütün olarak dinî kimlikleriyle, Müslümanlar olarak tanımlanmaktaydı (Köksal 2006: 508). Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1878 yılına kadar Bulgaristan'da Türkler sosyal ve politik alanda imtiyazlı durumdaydılar (Stoyanov 1998: 23), ama bunu etnik kökenlerine değil, Müslüman millete ait olmalarına borçluydular, çünkü "sünnî Müslümanlar etnik kökenlerinden bağımsız olarak ümmetin aslı unsuru kabul ediliyor ve yönetim işlerini üstleniyorlardı" (Gürsoy 2007: 57). Bulgarlar ise Yunanlar ve Sırlarla beraber Rum millete dâhildiler. Bulgarlar kendi ruhani liderleri olarak tayin edilen Rum Patrikhanesi'nin otoritesi altında Ortodoks mezhebinin dinî düzenlemelerine bağlı olup kendilerini her şeyden önce Hıristiyan olarak tanımlıyorlardı (Poulton 1997: 16-17).

Osmanlı döneminde "*millet*, aile ve yöre dışında aslı kimlik odağı olarak yerleşmiştir" (Poulton 1997: 17). Etnik kimlik ise "ancak ikinci sırada yer almaktadır" (Stoyanov 1998: 57). Dolayısıyla millet sisteminde yaşayan insanlar için her gün görüşülen, komşuluk yapılan kişilerden oluşan köy topluluğu *gerçek* toplulukken, dinî topluluk *hayali* topluluğu oluşturuyordu. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve devamında ise ulus, dinî hayali topluluğa rakip olarak ortaya çıkmıştır (Poulton 2000: 50).

Dönemin Bulgar milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp kendi siyasî egemenliğini kurmak için Bulgar ulusuna aidiyet bilincini geliştirme çabasına girmiştir (Daskalov 1998: 213). Bulgar tarihine "Diriliş" (Vızrajdane) olarak geçen bu süreçten önce Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nin idaresi altında olduklarından ve dolayısıyla vaaz ve eğitim dili Rumca olduğundan sadece Osmanlı'nın değil Yunanların da asimilasyonuna uğrama tehdidiyle karşı karşıyadırlar (Poulton 2000: 47). Bu yüzden Diriliş süreci bir yandan Osmanlı'nın siyasî egemenliğine, diğer yandan Rumların kültürel egemenliğine karşı bir mücadele olarak tasvir edilmektedir (Daskalov 2004: 99). Diriliş döneminde aydınlar topluluğu (entelijansiya) Bulgarların kendi devletine sahip olma hakkı gibi ulusal fikirler yayarak Bulgarların kendilerini bir ulus olarak hayal etmesini sağlamıştır. Önce rahipler, sonra öğretmenler, filologlar, tarihçiler, gazeteciler, yazarlar vs. ortak etnik köken, tarih ve dil bilgisini yaymışlardır (Daskalov 1998: 213-214).

Bulgar ulusunu özellikle Almanya'nın romantik milliyetçilik söylemi çerçevesinde etnodilsel ve geçmişe yönelik bir ulus anlayışı içinde inşa edilmiştir. Bulgarları bir ulus oldukları konusunda ilk "uyandıran kişi" (Daskalov 2004: 2) olarak kabul edilen

Peder Paisii Hilendarski 1762 yılında yazdığı *Slav-Bulgar Tarihi (Istoria Slavionobalgarska)* isimli kitabında şanlı Ortaçağ devletlerine dayandırdığı Bulgar dilinin, kültürünün, tarihinin zenginliğini övmekte, Bulgarlara kendilerine ait olan bu şanlı ve üstün dil, tarih ve kültüre sahip çıkma çağrısı yapmaktadır (Todorova 2009a: 165-166). Ancak 19. yüzyılda Avrupalılaştan aydınlar topluluğu arasında, başka topluluklarla karşılaştırıldığında Bulgarların geri kaldığına ve değersiz görüldüğüne dair güçlü inanç, Daskalov'un (1998: 216-217) deyişle bugün de hâlâ varlığını koruyan "telafi edici milliyetçiliğe" yol açmış ve patolojik bir ulusal kimliğin gelişmesini sağlamıştır. Bir yandan Yunanların kültürel etkisi ile Bulgarlığın aşağı görülmesinin verdiği utanç, bir yandan Osmanlı egemenliği altında Batı toplumlarındaki gelişmelerden geri kalmışlık duygusuyla dönemin kültürel elitleri Bulgar dilini, örf ve âdetlerini, kültürünü ve tarihini romantize etmişlerdir (Daskalov 1998: 217; Todorova 2009a: 165). Kendileri Bulgar ulusunun kökenini Slavlar, Proto-Bulgarlar ve Traklara dayandırarak Bulgar topluluğunu Türklerden ve Yunanlardan ayıracak tarihsel birliği inşa etmiştir (Daskalov 1994: 29-30). Bulgaristan'da etnisiteye dayanan milliyetçilik, Bulgarıyı birliği sağlayacak en güçlü ayırt edici kod olarak kabul etmiştir (Daskalov 1998: 215; Todorova 2009b: 163,173).

Etnik Bulgarların egemen olduğu bir devlet kurma amacıyla etnodilsel kodlar temelinde sınırlar kuran Bulgar milliyetçiliği, Hıristiyan, medeni, uzun ve zengin bir tarihe sahip Bulgarların karşısında ise bir "öteki" olarak barbar, zalim, Müslüman Osmanlıları (ya da Bulgaristan'da bir ayırım gözetilmeyerek yaygın olarak kullanıldığı şekilde Türkleri) inşa etmiştir. 18. yüzyılda Hilendarski Osmanlı'dan önceki geçmiş krallıkları ve kişilikleri yücelten kitaplar yazarken Osmanlı'yı bu uzun ve zengin geçmişe sahip, medeni, Hıristiyan halkı boyunduruk altında tutan bir zalim olarak resmetmiştir. 19. yüzyılda Rakovski, Karavelov, Botev gibi şairler ise Osmanlı egemenliği sürecinde dinî kitaplarda ve halk türkülerinde yer edinen stereotipleri daha da pekiştirecek eserler üretmişlerdir. Bulgaristan'da ulusal kimliği güçlendirmeye yönelik bu çalışmaların da etkisiyle Osmanlı dönemi 500 yıllık "Türk köleliği" veya "Türk boyunduruğu" olarak bilinçlere kazınmıştır (Brunnbauer 2001: 4; Daskalov, 2004: 5; Eminov 1997a: 5). Bulgarların ulusal imajında Osmanlılar görkemli Bulgar devletlerinin kültürünü yok etmiş, Bulgarların doğal tarihi gidişatını kesintiye uğratarak Avrupa'daki Rönesans ve Reformasyon gibi gelişmelerden uzaklaştırmış, Bulgarları kültürel olarak geriletmiş, siyasî ve entelektüel elitin gelişmesine engel olmuş, Bulgarlara zorla İslam dinini kabul ettirmiş, çocuklarını "kan vergisi" olarak alıp köleleştirmiş, Bulgar kadınlarına tecavüz etmiş, Bulgarlara sürekli eziyet ve acı çektirmiştir (Brunnbauer 2001: 4; Gradeva 1996: 422; Todorova 2009b: 182). Osmanlı'nın mirası olarak görülen Türkleri ötekileştiren bu imaj, kültürel eserler ve tarih kitaplarında egemenliğini sürdürerek Bulgarların ortak hafızasında yer

edinmiştir (Todorova 2004)².

5. Dinî Öteki olarak Türkler: Özerklik ve Dışlanma (1878-1944)

Ulusal Diriliş sürecinin son aşamasını oluşturan, çeteciler ve devrimciler tarafından yürütülen silahlı mücadele sonunda 1878 yılında Bulgar ulus-devleti kurulmuştur (Daskalov, 1998: 215-216). Bulgaristan kurulduktan sonra da ulusu şekillendirme hareketleri devam etmiştir (Daskalov, 1998:213). Osmanlı Devleti'nden

² Günümüzde tarihbilimciler etnosantrik tarihyazımının Balkan devletlerinin ulusallaşma sürecinin bir parçası olduğuna dikkat çekmektedir. Balkanlarda ulusal tarihler yeniden yazılır ve icat edilirken Osmanlı, medeni Hıristiyan halklara zulmeden, onların Batı'daki ilerici akımları takip etmesini engelleyen, geri kalmış, barbar bir Doğulu hükümdarlık olarak ötekileştirilmiştir. Günümüzde de Balkan tarihyazımında Osmanlıya yönelik bu olumsuz bakış açısı çoğunlukla varlığını korumaktadır. Balkan devletlerinin siyasi ajandalarını meşrulaştırmak için on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinin ürettiği tarihsel icatları kullandığı bir gerçektir. Ancak etnosantrik tarihyazımını eleştiren bazı uzmanlar, Osmanlı döneminde Balkanlardaki gelişmeleri anlamlandırmak için çatışmacı niteliğinden arınmış, nesnel ve işbirlikçi bir tarihyazımı yaklaşımının geliştirilmesi ve Osmanlı'nın Balkanlardaki varlığının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Balkanlarda tarihyazımı, Osmanlı'nın mirası ve ulusal kimlik inşasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Adanır, F. & Faroqi, S. (Eds.). (2002). *The Ottomans and the Balkans: a discussion of historiography* (Vol. 25). Groupe de Boeck; Balta, E. (2010). *Ottoman Studies and Archives in Greece*. Gorgias Press; Balta, E. (2010). Turkish Archival Material in Greek Historiography. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 755-792; Boeckh, K., & Rutar, S. (2016). *The Balkan wars from contemporary perception to historic memory*. Palgrave Macmillan; Boia, L. (2013). *History and myth in Romanian consciousness*. Central European University Press; Ginio, E., & Kaser, K. (Eds.). (2013). *Ottoman legacies in the contemporary Mediterranean: The Balkans and the Middle East compared*. European Forum at the Hebrew University; Hercules M. (2008). *Ethnic Identity and Nation Building. On the Byzantine and Ottoman Historical Legacies*. In *Europe and the Historical Legacies in the Balkans* (pp. 17-30). Brussels: P.I.E. Peter Lang; Karpat, K. H. (1997). *The Balkan national states and nationalism: Image and reality*. *Islamic studies*, 36(2/3), 329-359; Roudometof, V. (2002). *Collective memory, national identity, and ethnic conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian question*. Greenwood Publishing Group; Schwandner-Sievers, S., & Fischer, B. J. (2002). *Albanian identities: myth and history*. Indiana University Press; Todorova, M. N. (1994). *The Balkans: from discovery to invention*. *Slavic Review*, 53(2), 453-482; Todorova, M. N. (1997). *The Ottoman legacy in the Balkans*. In *Imperial legacy: the Ottoman imprint on the Balkans and the Middle East* (pp. 45-77). Columbia University Press.; Todorova, M. N. (2004). *Introduction: Learning Memory, Remembering Identity*. In *Balkan identities: nation and Memory* (pp. 1-24). NYU Press.

özerkliğini kazanması ile beraber etnik Bulgar milliyetçiliği yeni bir döneme girmiştir. Ulusal kimliğinin kökenini ve böylelikle doğal sınırlarını Ortaçağ devletlerinde bulan Bulgar milliyetçiliği 1878 sonrasında Moesia, Trakya ve Makedonya üzerinde tarihsel bir hak iddia etmiştir. Bulgar milliyetçiliği yayılcı bir nitelik de kazanarak etnisiteye dayanan ulusunu aynı devlet sınırları içinde birleştirmek için çalışmıştır (Daskalov 1998: 217-219; Todorova 2009a: 180-182). Bu süreçte de aydınlar topluluğunun yazılarında Bulgar ulusunun inşasındaki en büyük sorun devam etmiştir: bu yazılarda "ulus ve toprak ya da başka bir deyişle etnik topluluk ve devlet örtüştürülmektedir" (Todorova 2012a).

Bulgaristan devleti yayılcı milliyetçiliği nedeniyle etnik ulusunu aynı devlet çatısı altında birleştirme çabasına girince, Türk azınlığı devlet politikalarının öncelikleri arasında yer almamıştır. Devlet, sınırları içindeki azınlıkların durumuna tamamen ilgisiz kalmıştır (Höpken 1997: 57). Yeni kurulan Bulgaristan devletinde Türkler, bu devletin vatandaşı olarak kabul edilseler de "yabancı bir hükümdarlığın" geride bıraktığı "yabancı bir dinî topluluk" olarak dışlanmıştır. Bulgaristan devletin ilk anayasası (1879-1947) Berlin Antlaşması'nda da öngörüldüğü gibi bütün vatandaşlara dinî aidiyetinden bağımsız eşit medeni ve sivil haklar tanımıştır. Ancak Müslüman vatandaşlar buna ek olarak Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına bağlanmış, millet sisteminin mirası olarak kendi dinî liderlerinin idaresi altına verilmiştir (Köksal 2006: 504-513; Mirkova 2009: 471). Bütün Müslümanlar Sofya'daki Başmüftü'nün idaresi altına verilmişti. Yerel düzeyde din, yargı ve eğitim öğretim alanlarından ise bölge müftüleri sorumluydu (Popovic 1986: 14; Şimşir 1986: 66-85).

Türlere millet sisteminde olduğu gibi din ve eğitim özerkliğinin verilmesi dinî kimliğin korunmasına katkıda bulunmuştur. Türklerin okulları antlaşmalarda da düzenlendiği gibi özel statüdeydi ve topluluğun kendisi tarafından finanse ediliyordu. Türklerin ziyaret ettiği okulların çoğu, şehirlerdeki birkaç rüştiye okulu dışında dinî okullardı ve bu okullarda özellikle 1920 yılına kadar laik eğitim almamış hocalar öğretmenlik yapıyordu (Höpken 1997: 56-57). Sosyo-ekonomik durumu genel olarak zayıf olan Türkler arasında 1905 verilerine göre okuma yazma bilenlerin oranı % 6 ile sınırlıdır³ (Popovic 1986: 5). 1930 senesinde bu oran erkekler arasında

³ Bulgaristan'ın kurulduğu dönemdeki demografik yapıya ilişkin kesin veriler sunmak zordur. Ancak kaynaklar ülkedeki Müslüman ve Türk nüfusun sayısının kırılımlar ve göçler sonunda çok bariz bir şekilde azaldığı konusunda hemfikir. Popovic (2006) savaş sonrasında sınırların değişmesi, kitlesel göçler, geri dönüşler gibi nedenlerle Türklerin nüfusun sayısının sürekli oynadığını ifade etmektedir. Bulgar nüfus sayımlarında 1956 yılına kadar ayrıca gösterilen Türk ve Müslüman nüfusun geçirdiği değişimi Şimşir (1986) aşağıdaki gibi sunmaktadır:

%19'a, kadınlar arasında ise ancak %9'a yükselmiştir (Höpken 1997: 56; Stoyanov 1998: 71). Türk nüfusu çocuklarını Bulgar okullarına göndermemiştir. Bu nedenle çocuklar orta ve yüksek öğrenimden de mahrum kalmıştır. 1930'larda ortaokullardaki 40.000 öğrenci arasında sadece 74 Türk öğrenci öğrenim görüyordu (Höpken 1997: 56-57). Hükümetlerin istikrarsızlığı, kaynak yetersizliği, köylerle iletişimin zayıf olması, özellikle de Müslümanların eğitim özerkliğine sahip olması nedeniyle zorunlu ilköğretim reformu ve Bulgarca öğrenimi Türk okulları açısından başarıya ulaşamamıştır (Eminov 1997b: 123-125). Türkler devletin ilgisizliği ve kendi dinî idareleri altında Bulgar toplumundan tamamen uzaklaşmıştır (Mahon 1999: 153-154).

1877-1878 savaşıdan sonraki ilk dönemlerde toplumsal alanda yaşanan değişimler de Türklerin dinî bir topluluk olarak kendi içine kapanmasını hızlandırmıştır. Türkler kendilerine gitgide yabancılaşan bir çevrede yaşamak zorunda kalmışlardır. Bulgaristan'ın kuruluşundan sonra Batı devletleri örnek alınmış ve Bulgar "yüksek kültürünü" geliştirme amacıyla bilim akademisi, üniversiteler, tiyatrolar, operalar, müzeler ve kütüphaneler kurulmuştur (Daskalov, 1998: 221). Batılılaşan ve modernleşen, aynı zamanda etnokültürel bir ulusal kimlik inşa etmekte olan genç Bulgar devleti, Bulgar kültüründe, toplumsal hayatında, topraklarında Osmanlı'ya ve İslamiyet'e ait ne varsa yok etme gayreti içine girmiştir. Batıya özgü şehir düzenlemesinin benimsenmesiyle Müslüman nüfusun alışıktığı ve kendi kültürel yaşamlarına göre düzenlenmiş şehir yapısı değişmiş, evler ve mimari yapılar yok edilmiş, camiler dinî olmayan amaçlarla kullanılmış, mezarlıklar şehir dışına alınmış, yer isimleri değiştirilmiştir (Eminov 1997a: 6; Höpken 1997: 59). Eminov (1997a: 6) bu eylemlerin Osmanlı egemenliğinin mirasının Bulgar kültürü ve Bulgar coğrafyasından silinmesi amacıyla, kısaca tarihe karşı

Sayım Yılları	Türk Nüfus	Müslüman Nüfus
1887	602 331	676 212
1892	569 728	643 258
1900	539 656	643300
1905	505 439	603 084
1910	504 560	603 084
1926	577 555	825 774
1934	618 268	821 298
1956	656 028	? ?

2011 senesinde yapılan son nüfus sayımına göre toplam 7 364 570 kişiden 588 318 kişi kendini Türk olarak tanımlamıştır (NSİ, 2011).

duyulan bir düşmanlıkla yapıldığını savunurken, Höpken (1997: 59) söz konusu değişiklikleri etnik ve dinî ayrımcılıktan çok modern bir Avrupa devleti görünümüne ulaşma gayesine bağlamaktadır. Ancak amacından bağımsız olarak değerlendirdiğimizde bile bu eylemlerin Türk nüfusun dinî topluluk olarak kenetlenmesine yol açtığını söyleyebiliriz: “... bu [değişiklikler] yine de Türk ve Müslüman nüfusu ve bu nüfusun kimlik algısı üzerinde anında etkisini göstermiştir. Bu, yeni devlette artık "yabancı" olduklarını gösteriyordu. Bu da onların göç etmelerine neden olmuş ya da dinî topluluk dayanışması içinde iyice içine kapanmalarına yol açmıştır.” (Höpken 1997: 59).

Hıristiyan normlarına ve ülkenin gitgide modernleşen yaşam tarzına uyum sağlayamayan Türkler, kendilerini doğdukları topraklara yabancı hissederek göç etmeye devam etmişlerdir. 1925 yılına kadar daha çok şehirde yaşayan memur ve aydınlardan oluşan 100.000 kadar kişi ülkeyi terk etmiştir. Geriye %85'i köylerde yaşayan ve tarlada çalışıp çobanlık yapan, eğitim seviyesi düşük, kendi içine kapalı, dinî yaşam tarzını koruyan bir azınlık topluluğu kalmıştır (Höpken 1997: 56; Popovic, 1986: 5; Stoyanov 1998: 63-64).

II. Dünya Savaşına kadar farklı ulusal partiler içinde birkaç Müslüman ve Türk temsilci yer alsa da bunların sayısı Müslüman ve Türklerin nüfus içindeki toplam oranına göre çok azdır (Höpken 1997: 57; Zhelyazkova 2001: 287). Topluluğun ulusal düzeyde temsil gücü yoktu, yerel düzeyde ise Başmüftülüğe bağlı müftülük ve cemaat encümenleri görev yapıyordu (Şimşir 1986: 74-81). Höpken'e (1997: 57) göre Türkleri dinî bir topluluk olarak örgütleyen bu sistemde Türklerin gerçek bir "etnik müzakere" yürütebilecekleri alanlar sınırlı kalmıştır. Örneğin, 1911'de kurulan İttifak-i İslam dine dayanan bir hayır kurumu olduğundan etnik menfaatleri teşvik etmemiştir. Anadolu'dan Bulgaristan'a geçmiş bazı Jön Türklerin fikriyle 1897'de Bulgaristan Muallimin-i İslamiye Cemiyeti kurulsa da bu organizasyon da "etnik" meseleler adına pek başarı gösterememiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1920'lerin sonuna kadar Türklerin siyasi ve toplumsal konumunda pek bir değişiklik olmamıştır. Devlet ulusal alanda Batılılaşma çabalarını sürdürürken azınlık nüfusun toplumsal ve kültürel yapısına karşı ilgisiz tutumunu sürdürmüştür. Hükümet Türk topluluğu içinde etnisitenin kısıtlanması karşılığında dinî idare sisteminin işlerine müdahale etmemiştir (Höpken 1997: 59-61; Stoyanov 1998: 66-70). Ne var ki 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla laik Kemalist ideoloji Bulgaristan'da sınırlı çapta da olsa yer edinmeye başlamıştır. Modernleşme ve laikleşme hareketi daha çok şehirlerde yaşayan genç Türk öğretmenler ve aydınlar arasında destek bulmuştur. 1924'te ilk laik organizasyon olarak spor ve kültür derneklerini birleştiren "Turan"

organizasyonu ortaya çıkmıştır. Modernistler Latin alfabesinin kabul edilmesini, okullarda sadece dinî eğitimin değil, 'Avrupalı' doğal ve sosyal bilimlerin okutulmasını ve şeriat mahkemelerinin kaldırılmasını talep ediyordu. Ancak laik elitin sayıca az olması, Türkler arasında okuma yazma bilmeyenlerin sayısının yüksek olması ve topluluk içindeki dinî liderlerin gücü nedeniyle laiklik yaygınlaşmamıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin yayılmacı emelleri olmasından kaygılanan Bulgar hükümeti, dinî kimliği laikleştirme hareketinin milliyetçi bir eğilimi olmasından şüphelenmiştir. Hükümet Türk topluluğu arasındaki modernleşme ve laikleşme söylemlerini ulusal egemenliğe tehdit olarak görmüş ve laikleşmeye karşı çıkan dinî güçleri ve uygulamaları desteklemiştir. Dinî örgütlenme dışında bir siyasî hareketi tehlikeli bulan devlet, modernistlerin Turan'ı laik bir siyasî temsil gücüne dönüştürme çabalarını engellemiştir. Bulgaristan'da Türk topluluğu Latin alfabesine ancak 30'lu yılların sonunda geçerken şeriat hukukunu ise 1938 yılına kadar korumuştur (Höpken 1997: 61-62; Mirkova 2009: 472-474; Stoyanov 1998: 83-84; Zhelyazkova 2001: 287).

Müslüman inancına sahip Osmanlı tebaası olarak yaşayan Balkan Türkleri, Bulgaristan ve Türkiye devletlerinin kuruluşundan sonra iki yeni ulusallaşma hareketinin de dışında kalmıştır. Sınırları içinde yaşadıkları devlette etnisiteye dayalı bir ulus kurulduğundan Bulgar ulusuyla özdeşleşmemişlerdir. Aynı zamanda Bulgar devlet politikalarıyla şekillenen toplumsal ve eğitimsel şartları da Türk ulusunun fikirlerini takip edecek güçlü bir laik çevrenin oluşmasına imkan vermemiştir. O dönemde "Türkler ve Müslümanların çoğunluğu için dinî kimlik laik ulusal bilincin üstünde yer almıştır" (Höpken 1997: 62).

1930'lardan sonra Türk ve Müslüman azınlığın durumu genel olarak kötüleşmiştir. Bulgar devletinin yayılmacı politikasının başarısızlıkla sonuçlanması ve Makedonya, Trakya ve Dobruca'da "Bulgar azınlığı" olarak kabul edilen nüfusun statüsünü iyileştirme çabalarının sonuç vermemesi nedeniyle siyasetçiler, akademisyenler ve genel olarak Bulgar nüfusu arasında savunmacı bir milliyetçilik belirlemiştir (Daskalov 1998: 220). Bu dönemde Türk ve Müslüman karşıtı söylemler geliştiren yeni milliyetçi hareketler baş göstermiştir. Kuzeydoğu Bulgaristan'da faşizan gruplar Türk nüfusuna eziyet etmeye başlamış, Bulgarca konuşmaları için zorlayıp dinî haklarını sınırlandırmıştır. Özellikle 1934'teki darbeden sonra devlet ulusal Türk kimliğinin gelişmesini engellemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Devlet yetkililerinin yazışmalarından anlaşıldığı üzere Türklerin gelişmesini engelleyen bir politika izleniyordu. Kültürsüz ve ekonomik olarak zayıf bir nüfusun siyasî sorunlarla uğraşıp devlet iktidarına katılma eğilimini göstermeyeceği vurgulanıyordu. Bu politika doğrultusunda Türk milliyetçiliğini yaymakla suçlanan

bütün organizasyonlar ve gazeteler yasaklanmış, dinî dernekler desteklenmiş, Türk okulların bir kısmı kapatılmıştır. Topluluk içinde haklarını talep eden aydınlar ise devlet güvenliği için tehlikeli oldukları gerekçesiyle takibata uğramıştır. Faşist gruplar yabancı bir unsur olarak gördükleri Müslümanları göçe zorlamak için özellikle 1930'ların sonuna doğru şiddetini iyice arttırmıştır (Höpken 1997: 62-63; Muyhtar 2003: 27, 32-34; Stoyanov 1998: 85-88, 89-90). Türkler arasında laik bir etnik bilincin ilk izlerinin görülmeye başlaması ve Bulgar milliyetçiliğinin içerideki azınlık gruplara yönelerek artması ile Bulgar hükümeti ve Türk topluluğu arasındaki uzlaşma zayıflamıştır (Höpken 1997: 64). Balkan Savaşlarından sonra şartların iyileşmesi ile azalan göç, 1925'ten itibaren ile gitgide yoğunlaşarak artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan II. Dünya Savaşına kadar toplam 150.000 kişi daha Bulgaristan'ı terk etmiştir (Stoyanov 1998: 64).

6. Etnik Öteki olarak Türkler: Kabulü, Reddi ve Direnişi (1944-1989)

1944 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Bulgaristan'da komünistler gücü ele geçirmiştir. Todorova'ya göre Bulgar milliyetçiliğine karşı tek alternatif olarak ortaya çıkan klasik Marksizm sadece "kısa bir ara dönem" olarak kalmıştır (Todorova 2012b). Komünist rejim ilk yıllarında Marksizm doktrininin laik fikirleri doğrultusunda azınlıkların topluma entegrasyonunu hedeflemiştir. Türkleri kendi kimliğine sahip etnik bir grup olarak kabul ederek onların yeni sosyalist düzenin kuruluşuna aktif olarak katılmasını sağlamak istemiştir. Komünistler Türklerin ekonomik ve kültürel düzeylerini yükselterek onları örnek bir "sosyalist azınlığa" dönüştürme hedefi ile hareket etmiştir (Marushiakova ve Popov 2006: 10-11). Ancak Bulgaristan her ne kadar Sovyetlerin deneyimlerinden yararlanarak ülkedeki ulusal azınlıklıkları tanısa da Sovyetler Birliği'ndeki siyasî modelden farklı olarak azınlıkların idari ve teritoryal özerkliğini tanımamıştır (Gruev ve Kalyonski 2008: 107-108). Komünistler ülke içindeki Türklerin akraba devleti Türkiye'nin yararına faaliyet göstermesinden çekindiğinden etnik temelde bir siyasî örgütlenmeyi engellemiştir. Başbakan Georgi Dimitrov'un 1945 yılının başında yapılan parti toplantısındaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere Bulgaristan devleti bu dönemde Türk etnik bilincini teşvik etmekte, ancak bu etnik bilincin siyasallaşarak ulusal bilince dönüşmesinden çekinmektedir:

... Eşit haklara, Bulgarların sahip olduğu aynı siyasî ve sivil haklara sahip olmalıdırlar - ana dillerinde eğitim hakkı, kendi okullarına ve camilerine sahip olma hakkı. Ancak Türk olarak birleşmelerine ve Türk ulusal organizasyonlar kurmalarına izin verilmemelidir, çünkü aksi olursa

Türkiye'nin istihbarat kurumlarının lehine şartlar yaratılmış olacaktır. ... Evimizde bir Türk ulusal hareketi Bulgar halkının vücudunda bir yara olacaktır. Türklerin dernekler kurmasına, meclise bir Türk ulusal grubu olarak seçilmesine izin verilmemelidir, sadece Türk kökenli Bulgar vatandaşı olarak seçilebilirler" (aktaran Muyhtar 2003: 44-45).

Yeni Bulgar hükümeti devlet sınırları içinde kabul edebileceği *sosyalist bir Türk azınlığı* yaratmak için Müslüman kimliğinden etnik kimliğe geçişi destekleyecek politikalar devreye sokmuştur. Türklerin desteğini kazanmaya çalışan sosyalistler bu dönemde doğrudan İslam'a karşı bir saldırıya geçmemiştir. Önlemler, Bulgaristan'da bütün dinî topluluklara karşı yürütülen genel dinî ayrımcılık çerçevesinde değerlendirilmelidir (Höpken 1997: 65). Hükümet daha 1946 yılında özel okul statüsündeki Türk okullarını devlet idaresi altına almış, Türkleri sosyalist ve ateist bir eğitim programına tabi tutmuştur (Eminov 2000: 140; Şimşir 1986: 230-240). Ayrıca Türk topluluğunun günlük hayatındaki İslami örf ve âdetleri ve geleneksel unsurları zayıflatmak için önlemler almıştır. Öncelikle vakıf mülklerine el koymuş, görevli hoca sayısını düşürmüş ve Kuran öğretimini yasaklamıştır. Böylelikle İslam dininin mali ve kurumsal temelini sarsmıştır. Bunun dışında Türk bölgelerinde toplantılar düzenleyerek, kurslar açarak, komiteler kurarak, köylü kadınların tarım brigadaları aracılığıyla işgücüne katılmasını teşvik ederek Türkler arasındaki "muhafazakâr davranışları" sarsmaya ve sosyalist topluma entegrasyonu güçlendirmeye çalışmıştır (Höpken 1997: 66; Neuburger 1997: 176). Ancak kadınların ekonomiye dâhil edilmesi Müslüman Türk topluluğunda kadının geleneksel rolüne ters düştüğünden tepkiyle karşılanmıştır (Höpken 1997: 66). Stoyanov'a göre toplumdaki bu değişim süreçleri bir yandan "... toplumsal ve günlük yaşam alanında olumlu değişikliklere yol açmış. ... öte yandan tam da bu değişiklikler geleneksel toplum yapısı ve zihniyeti ile çatışmıştır" (1998: 102). Siyasi, toplumsal ve günlük hayattaki değişimler bazı kesimler tarafından topluluk kimliğine karşı tehdit olarak algılanmıştır (Stoyanov 1998: 102-103). Bulgaristan'da Türklerin sosyalist modernizasyonu desteklemek yerine dine bağlı geleneklerini sürdürmesi göç olgusunun bir daha baş göstermesine yol açmıştır (Höpken 1997: 66; Neuburger 1997: 177). 1950 senesinde Bulgaristan Türkiye'ye nota vererek 250.000 kişinin Türkiye'ye göçmen olarak alınmasını talep etmiştir. Türkiye'nin bu kadar kısa sürede bu yoğunlukta göçmen sayısını kaldıramayacağı için bu talebi kabul etmemesi üzerine yeni düzenlemeler yapılarak Bulgaristan'ın sınırı kapadığı 1951 senesine kadar yaklaşık 155.000 kişi daha Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir 1986: 212-230). Bulgaristan devleti için göç, toplumsal ve siyasî bir "emniyet sübabı" görevi görmüştür (Dimitrov 2000: 5).

Hükümet, geri kalan halk arasında dinin etkisinin zayıfladığı bir etnik Türk

kimliği yaratmak için 1946 yılında başlattığı uygulamaları sürdürmüştür. Öncelikle komünist, laik ve aydın bir Türk kesimi oluşturmak için çabalarını arttırmıştır. Söz konusu aydın kadronun topluluğa önderlik ederek etnik Türk kimliğinden sosyalist Bulgar kimliğine geçişi kolaylaştırmasını beklemiştir. Bunun dışında sosyalist ulusa entegrasyonu sağlamak için Türklerin eğitim seviyesini yükseltme ve tek dilli nüfus arasında Bulgarca bilgisini yaygınlaştırma çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 1946'da laikleştirdiği ve anadilde eğitim hakkı tanıdığı Türk okullarının sayısını arttırmıştır. Türk öğretmenler yetiştirmek için öğretmen okulları kurmuş, bu öğretmenleri tarih, Türk dili ve edebiyatı, fizik, matematik gibi alanlarda yetiştirmek için Sofya Üniversitesi'nin ilgili bölümlerinde Türkçe eğitim veren birimler açmıştır. Türk öğrenciler için üniversitelerde 1950'li yılların sonuna kadar özel kotalar ve burslar ayırmıştır. 1967 yılında ise Sofya Üniversitesi'nin bünyesinde yeni bir Türkçe Filoloji bölümü açmıştır (Eminov 2000: 139-140; Kanev 2002: 329, Marushiakova ve Popov 2006: 13; Muyhtar 2003: 45-47).

Komünist rejim Türk kültür kurumlarını da desteklenmiştir, savaştan önceki dönemde neredeyse yok olan Türkçe yazılı basın Bulgar basını gibi sosyalist ideolojiye uygunluğu konusunda sansüre uğrasa da yeniden canlanmış, radyolarda Türkçe yayınlar çoğalmış, amatör ve profesyonel Türk tiyatroları artmış, hem Türk azınlık topluluğu içinden gelen yazarların hem de ideolojik olarak uygun kabul edilen Türkiye'nin edebiyatçı ve şairlerinin eserleri yayınlanmış, yabancı dillerden çeviriler yapılmıştır. Türk kültürü devlet desteğiyle yeniden canlanma yoluna gitmiştir (Eminov 2000: 140; Höpken 1997: 65).

Bu çabaların sonunda Türkler arasında okuma yazma sorunu 1950'lerde önemli ölçüde çözülmüştür. Genç Türklerin okuma yazma seviyesi ulusal seviyeye yaklaştığı gibi çift dillilik de artmıştır. Türkçe eğitim, Türkçe yayınlanan edebi eserler, profesyonel ve amatör tiyatro gösterileri Parti'nin öngördüğü gibi aydın bir Türk kesimin gelişmesini teşvik etmiştir (Eminov 2000: 140). Ancak veriler Türklerin siyasî iktidara katılımının sosyalist devlet zamanında da zayıf kaldığını göstermektedir. Birçok teşvike rağmen Türkler partiye ve ilgili örgütlere katılma konusunda isteksiz kalmıştır. 1950'lerin başında parti üyelerinin sadece %5'i Türklerden oluşmaktaydı (Höpken 1997: 66).

Komünist Parti'nin Türkler arasında sosyalist fikirleri yaygınlaştırma ve Türkleri sosyalist örgütlere katma çabaları başarısızlığa uğramış, Türklerin çoğunluğu dil, din ve geleneklerine tutunarak birbirine sınıksız bağlı bir grup olarak yaşamaya devam etmiştir (Höpken 1997: 67). Türkler arasında etnik bilinç güçlense de sosyalist ulusa aidiyet bilinci gelişmemiştir. Yetkililer güçlü bir etnik Türk bilincin, ortak dil, edebiyat, sanat, kültür ve geleneklere sahip sosyalist ulus altında birleşmeyi zorlaştıracığını

kavramıştır (Eminov 2000: 141). Komünist Parti yürüttüğü politikaların sınırlı etkisi üzerine 1956'da Merkez Komitesi'nin genel kurulunda alınan kararlar doğrultusunda egemen Marksist-Leninist jargonun kisvesi altında geçmişin milliyetçi söylemini canlandırmıştır (Todorova 2012b). Partinin ideologları tarihin akışı içinde etnik ve dinî farklılıkların kendiliğinden yok olacağını ve ortak bir sosyalist kimliğin birleştireceği bir ulusun belireceğini savunmuştur. Bu doğrultuda Parti'nin politikası "birleştirme" (*priobštavane*) adı altında artık sadece dinî bağlılığı değil etnik kimliği de hedef almıştır. Genel Kurul'da "Bulgaristan Türklerinin Bulgar halkının bölünmez bir parçası" olduğu ve "anavatan Türkiye'deki Türklerle hiçbir ilgilerinin olmadığı" kabul edilmiştir (Höpken 1997: 67; Marushiakova ve Popov 2006: 14; Stoyanov 1998: 126).

Bu gelişmeleri değerlendiren Todorova (2012b) Bulgaristan'ın tarihi gelişiminde "...(neredeyse) bölünmeyen milliyetçi bir süreklilik" olduğunu tespit etmektedir. Ancak komünist dönemin milliyetçiliği yayılmacılıktan vazgeçmiş, statükocu ve kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür (Daskalov 1998: 222; Todorova 2012a). Sınır içine yönelen milliyetçilik özellikle aydınlar topluluğu (yazarlar, şairler, ressamlar, yönetmenler, tarihçiler) arasında çok büyük artış göstermiştir. Bu dönemde Bulgarların ortak kültürünü kurmak ve ulusal bilincini şekillendirmek için yine Diriliş dönemindeki tarihsel anlatılardan yararlanılmıştır. Proto-Bulgarlar, Slavlar ve Trakların birleşerek 9. yy.da Bulgar ulusunu oluşturduğu ve Bulgar devletini kurduğu savı, " siyasî söylemde etnik veya başka bir azınlığa yer vermeyen üniter devlet ilkesini desteklemek için kullanılmıştır" (Todorova 2009a: 189). Trakların kültürü, Proto-Bulgarların cengaverliği, Slavların barışseverliği, Ortaçağ Bulgar hükümdarlarının otoritesi ve gücü vurgulanmış, Kiril ve Metodiy'in Slav dünyasına kazandırdıkları alfabe ve yazı kültürü yüceltilmiş, Diriliş döneminin bütün figürleri ve olayları neredeyse kutsanmıştır. Komünist hükümet Bulgar ulusunun bütün unsurlarını yüceltirken Osmanlı'yı (ya da Bulgaristan'da kullanıldığı şekliyle Türkleri) bu ulusun kurtulmak için büyük mücadeleler verdiği bir "öteki" olarak yermiştir (Daskalov, 1994: 30- 33, 45). Milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bu dönemde Türk kimliğini ifade etmeye yönelik her türlü çaba Bulgar ulusunun "Türk milliyetçiliğine" ve " dinî fanatizmine" karşı mücadelesi sloganları altında bastırılmıştır (Kanev 2002: 330). Bu dönemde hükümet Türk ve Müslüman azınlığın varlığını henüz inkar etmemiştir ama yürüttüğü politikalarla Türklerin fiilen asimilasyonunu başlatmıştır (Höpken 1997: 67-68). Dimitrov'a göre, Türkleri herhangi şekilsiz bir komünist oluşuma değil, komünist ama aynı zamanda da hâlâ tanınır bir biçimde Bulgar olan bir ulusa entegre etmeye çalıştılar. Bu süreç eşit olmayan şartlara dayandığından, yani içten içe Türklerin zaten var olan ulusal Bulgar kimliği içine karışıp kaybolması beklendiğinden, kullanılan resmî terminolojiye rağmen entegrasyondan ziyade

asimilasyon olarak betimlenebilir. Birleşmenin aşamalı bir kültürel ve ekonomik homojenleştirme sayesinde gerçekleşmesi bekleniyordu (2000: 5).

Bu doğrultuda Türkçe eğitim veren bütün okullar, öğretmen okulları ve meslek okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiştir. Türkçe anadil dersi önce seçmeli olarak verilmiş, 1970 yılından sonra ise programdan tamamen kaldırılmıştır. Sofya Üniversitesi'ndeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de kapatılıp yerine Arapça Çalışmaları Bölümü açılmıştır. Zaman içinde bütün Türkçe kitaplar kitapevlerinden ve kütüphanelerden kaldırılmıştır. 1975 yılında bağımsız Türk tiyatro ve folklor dernekleri yerel Bulgar tiyatroları ve dernekleriyle birleştirilerek kapatılmıştır. Hükümetin yayın organı *Yeni Işık* gazetesi çift dilli olarak 1985 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiş, ama daha sonra sadece Bulgarca gazeteler yayımlanmıştır. 1944 yılından önce Müslüman topluluğuna 15 000 hoca hizmet ederken, Komünist rejim zamanla sayılarını 400'e kadar düşürülmüştür. Komünist dönem boyunca müftülük müessesesi varlığını sürdürmüştür, ancak hem Baş Müftülüğe hem bölge müftülüğüne hükümetin bütün politikalarını destekleyen kişiler atanıyordu (Eminov 1997c: 228-229; Eminov 2000: 141; Gruev ve Kalyonski 2008: 115-116; Höpken 1997: 68; Şimşir 1986: 313-314).

Daha önce etnik Türk kimliğini güçlendirmek için teşvik ettiği her tür unsuru yasaklayan devlet, on binlerce gençten oluşan kadrolar yetiştirerek Türkler ve Müslümanlar arasında Bulgaristan'a, Bulgar kültürüne ve Osmanlı karşıtı olan Bulgar tarihine karşı dayanışma ve sadakat duyguları geliştirmek için özel kampanyalar ve çalışmalar yürütmeye başlamıştır (Eminov 1997c: 223; Höpken 1997: 68; Neuburger 1997: 178). Türkler arasında ulusal Bulgar kimliği ile özdeşleşmeyi arttırmak için İslam inancına ve uygulamalarına karşı aktif ideolojik mücadeleyi de başlatmıştır. İslam'ın örf ve âdetleri, kadınların giydiği geleneksel kıyafetler, düğünler, cenazeler gibi etnik ve dinî farklılığı vurgulayan unsurlar sosyalist Bulgar ulusuna uymadığı ve entegrasyonu engellediği gerekçesiyle sürekli bir eleştiri ve saldırıya tabi tutulmuştur (Michel 1990: 272; Stoyanov 1998: 149).

Bu uygulamalarla beraber 1960'lardan itibaren Türkler arasında göç talepleri artmaya başlamıştır. Türklerin sayısı 1960'ların sonuna doğru yine %10'a yaklaşınca Türkiye ile Bulgaristan arasında Türkiye'ye daha önce göç etmiş yakın akrabaları bulunan Türklerin göç etmesine izin veren yeni bir anlaşmanın imzalanması sonucunda 1978 yılına kadar toplam 130.000 kişi daha Bulgaristan'ı terk etmiştir (Stoyanov 1998: 139-140; Şimşir 1986: 314-338). Bu göç anlaşması dışarıdan bakınca birbirinden ayrılmış aileleri birleştirmek gibi insani bir amaç güdüyor gibi görünse de aslında 1951 senesinde yarım kalmış bir eylemi tamamlamaktaydı: hem ülkeyi "sosyalist yaşam tarzına" uyum sağlayamamış Türklerden arındırmakta hem de Türk

milliyetçiliği tehdidini azaltmaktaydı (Stoyanov 1998: 141-142). Bu göçü diğer göçlerden ayıran en önemli özelliklerden biri öğretmen, sağlık elemanı, mühendis gibi eğitilmiş kişilerin kaybıdır (Gruev ve Kalyonski 2008: 118). Hükümet inşa etmek istediği ulusun "ötekisi" olarak kalmaya devam eden ve özellikle ulusal birliğine tehdit olarak gördüğü önder ve aydınları ileriki dönemlerde de Türkiye'ye göç etmeye mecbur bırakmıştır. Bulgaristan ve Türkiye arasındaki bu göç anlaşmaları geride kalan Türk azınlık topluluğunun Türkiye'ye karşı olan tutumunu da şekillendirmiştir: Türk topluluğu arasında Türkiye'nin anavatan olarak konumu güçlenmiştir (kişisel görüşmeler, 2016).

Daha önce de belirtildiği gibi yetkililer, gelişmiş sosyalist toplumun, farklı etnik kimliklere sahip insanların tarihi süreç içinde tek bir sosyalist Bulgar ulusu altında birleşmesi ile meydana gelmesini bekliyordu. Bu uğurda çabalayan Komünist Parti daha 1977 senesinde Bulgaristan'ın "nerdeyse tamamen tek bir etnik tipten oluştuğunu ve tam bir homojenliğe doğru ilerlediğini" ilan etmiştir (Marushiokava ve Popov 2006: 19-20). Ama gerçekte durum çok farklıdır. Bulgaristan devletinin dinî kimliği zayıflatmak ve etnik kimliği güçlendirmek için yürüttüğü politikalar sonucunda özellikle gençler arasında Türk kimliği temel kimlik olarak belirginlik kazanmıştır (Eminov 2000: 140). Türkler artık Türkçe eğitim görmeseler de kendi aralarında Türkçe konuşmaya devam ediyorlardı. Ayrıca özellikle gençler arasında dinî inanç önemli ölçüde azalmış, yaşam tarzı, gelenekler, örf ve âdetler, giyim tarzı gibi unsurların dinle geleneksel bağı zayıflamış olsa da sosyalist rejimin teşvik ettiği ateistlik beklendiği kadar yaygınlık kazanmamıştır. 1980'lerin ortasında yapılan bir araştırmaya göre etnik Bulgarların %23'ü dindar olduğunu belirtirken, Türkler arasında bu oran %55'i bulmuştur. Türkler çocuklarını sünnet ettiriyor, Ramazan ve Kurban Bayramlarını kutlamaya devam ediyorlardı. Hükümetin sosyalist âdetler geliştirmeye yönelik çalışmalarına rağmen cenaze törenlerini kendi etnik gruplarına özgü bir şekilde yapmaya devam ediyorlardı. "Türk boyunduruğu" altında yaşanan korkunç geçmiş ise etnik Bulgar nüfusu arasında genel kabul görürken Türklerin sadece yarısı bu stereotipi kabulleniyordu, diğer yarısı Osmanlı ile olumlu bir ilişki kuran bir tarih bilincini koruyordu (Eminov 2000: 144; Höpken 1997: 69-70). 80'li yılların ortasında, yani 25 yıllık asimilasyon politikaları sonunda, Türklerin etnik Bulgarlarla etkileşimi artmıştı, ama dil, din, Osmanlı ve Türkiye'ye ilişkin inançlar iki topluluk arasında ayırt edici sınırlar olarak varlığını koruyordu (Dimitrov 2000: 6).

1984-1985 kışına gelindiğinde Bulgaristan asimile olmaya direnen Türk kimliği konusunda kesin bir karara varmıştır. Akademik ve kültürel elitlerin desteği ve Bulgar nüfusunun çoğunluğunun onayı ile resmî adı "Yeniden Doğuş" süreci olan, Türkler arasında ise "Ad Değiştirme" dönemi olarak nam salan azınlıkların zoraki

kültürel asimilasyonu gerçekleştirilmiştir (Daskalov 1998: 223; Todorova, 2012a). Yetkililer Bulgaristan'da yaşayan herkesin "Bulgar kanından" olduğunu iddia ederek birkaç ay içinde Türklere ve Romanlardan oluşan yaklaşık 850.000 kişinin ismini Bulgarca isimlerle değiştirmiştir (Yalamov 2005: 107-108). "Yeniden Doğuş" süreci Bulgaristan'daki Türklerin Osmanlılar tarafından zorla Müslüman yapılan Bulgarların soyundan geldiği savına dayandırılmıştır. Hükümete göre bu insanların tamamı arasında ansızın gönüllü olarak kökenlerine uygun isimler alma isteği uyanmıştır. Zorla asimilasyon yapıldığını reddeden hükümet, Bulgaristan'ın tek uluslu bir devlet olduğunu, bu insanların da "Bulgar halkının bedeninden bir beden, kanından bir kan" olduğunu savunmuş ve "Bulgaristan'da Türk yoktur" diye bildirmiştir (Gruev ve Kalyonski 2008: 123-125; Stoyanov 1998: 175-176). Etnisite, ulus ve devleti örtüşüren milliyetçilik, bu kampanya ile Bulgaristan devleti içinde azınlıkların kimlik kırımına gitmiştir.

Kampanyanın devamında Türklerin dilini, yaşam tarzını, örf ve âdetlerini yok etmeye yönelik başka kısıtlamalar da getirilmiştir (Yalamov 2005: 103). Kamu binalarında, okullarda, sokakta, pazar yerinde, dükkanlarda, restoranlarda, kısaca her yerde Türkçe konuşulması, Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlanması, erkek çocukların sünnet ettirilmesi, daha çok köylerde orta yaşlılar ve yaşlılar arasında yaygın olan geleneksel şalvarın giyilmesi, Türklere özgü doğum, düğün ve cenaze âdetlerinin uygulanması vb. yasaklanmıştır. Camiler kapatılmış, bazı bölgelerde mezar taşları üzerindeki Türk isimleri silinmiş, bazı yerlerde eski Türk mezarlıkları yerle bir edilerek cenazeler Bulgar âdetlerine göre tabut içine alınarak tekrar defnedilmiştir. Bölgede yaşayan Bulgarların da desteği alınarak söz konusu yasakların uygulanması sağlanmıştır (Gruev ve Kalyonski 2008:158-162; Stoyanov 1998: 177-181; kişisel görüşmeler, 2016).

Bu yıllarda parlamentoda Türk ve Müslüman vekiller olsa da kendileri Komünist Partiye bağlıydı. Birçoğu Türklere ve diğer Müslümanlara karşı asimilasyon politikalarını desteklemiştir (Eminov, 2000: 146). Aynı şekilde hükümetin atadığı müftüler de uluslararası medyanın ve Türkiye'nin⁴ konuya ilişkin açıklamalarını "iftira" olarak nitelemiştir. Kendileri isim değişikliği, camilerin yıkılması ve dinî özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin haberleri bir beyanname ile yalanlamışlardır (Stoyanov 1998: 173).

Bulgaristan'ın etnik ve kültürel unsurlar içeren bir Bulgar kimliğini Türklere zorla kabul ettirmeye yönelik bu çabaları tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Bulgar

⁴ Türkiye çok yoğun bir şekilde uluslararası camianın dikkatini çekmek ve desteğini sağlamak için çalışmıştır. Ayrıntılar için bkz. Gruev ve Kalyonski (2008: 144-147).

hükümetinin zorla Müslüman yapılmış Bulgarlar oldukları savını kabul etmeyen Türk topluluğu içinde etnisite güçlenmiştir (Eminov 2000: 142). Kimliğini tehdit altında hisseden Türk topluluğu, günlük yaşam tarzında Türk kimliğini korumaya yönelerek örtük bir direniş biçimi sergilemiştir. Türk topluluğu zorla İslamlaştırma savına kamusal alanda cevap veremese de ev içinde geçişini ve kökenini yine tartışma konusu hâline getirerek "Anadolu'dan gelen ve Osmanlı'nın devamı olan temiz Türkler" söylemini canlandırmıştır. Türk topluluk üyeleri aynı zamanda sünnet, bayramlaşma, kurban kesme gibi dinle bağlantılı uygulamaları, doğum, düğün ve cenazelerde kendi topluluklarına özgü âdetleri gizli bir biçimde uygulamaya devam etmiştir. İsimleri zorunlu olarak değişmiş olsa da kendi aralarında asıl isimleri olarak gördükleri Türk isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Etnik ayrım unsuru olarak sadece isimlerin değil, Türkçenin de bilinçlerdeki önemi artmıştır. Türkçe konuşmak, Türkçe müzik dinlemek, Türkçe okumak artık Türk olmanın bir gereğiymiş. İsim, dil, dinî uygulamalar, örf ve âdetler gibi unsurlar Türk topluluğunun gündelik kültürünün doğal bir parçasıyken, yasaklarla beraber etnik kimliğin bir unsuru olarak belirginlik kazanmıştır. Birçok topluluk üyesi Bulgarlaştırma kampanyası öncesinde bu unsurların bir derece zayıfladığını, asıl devletin kimliklerini yok etmeye yönelik politikalarıyla Türklük bilincinin arttığını ifade etmektedir (kişisel görüşmeler, 2016). Yeniden Doğu süreci Türk topluluğunun dilsel, kültürel, dinsel bağlarını yeniden kuvvetlendirmiştir (Eminov 2000: 142).

Türkler yeraltı direniş hareketleri kurarak uluslararası camianın dikkatini çekmek için AGİT Paris Konferansı'ndan önce, 1989 yılının Mayıs ayında, hükümete baskıda bulunabilecek çok iyi organize olmuş bir kitle hareketi başlatmıştır. Açlık grevleri ve barışçıl gösterilerle Türk isimlerinin iadesini, ana dillerini kullanma hakkını ve kendi örf ve âdetlerini uygulama hakkını talep etmişlerdir (Yalamov 2005: 108, Zhelyazkova 2001: 290).

Sürekli gösterilerle beraber uluslararası tepkiler de artınca 29 Mayıs 1989 tarihinde devlet başkanı Todor Jivkov Türkiye'ye göç etmek isteyen bütün "Bulgar Müslümanların" ülkeyi terk etmesine izin vereceğini duyurmuştur. Bunun üzerine Bulgar sosyologların "kitlesele psikoz" olarak tanımladığı bir göç dalgası başlamıştır. Haziran ayından Türkiye'nin sınırları kapattığı Ağustos ayına kadar Türk kimliği tehdit altında olduğu için 350.000 Türk her şeyini geride bırakarak ülkeden ayrılmıştır. Uluslararası insan hakları örgütlerine göre bu 3 ay içinde II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük insan göçü yaşanmıştır. Aynı yılın sonbaharında, özellikle Kasım 1989 yılında komünist rejimin yıkılmasından sonra, 120.000 Türk Bulgaristan'a geri dönmüştür (Büchschütz 2000: 82-83; Zhelyazkova 2001: 290).

10 Kasım 1989 tarihinde parti içinden gelen bir "saray darbesi" ile Jivkov görevinden uzaklaştırılmıştır. Komünist dönemin sona erdiği ve Bulgaristan'ın demokratikleşme ve Avrupalılaştırma yoluna girdiği bu yakın dönemde Bulgaristan Türkleri ilk kez siyasî olarak sesini duyurmaya ve varlığını göstermeye başlamıştır. Sosyalist rejim Türkleri etnik bir azınlık grubu olarak pekiştirirken, asimilasyon kampanyası Türklerin etnik kimlik bilincini güçlendirerek onları politize etmiştir (Anagnostou, 2005: 96). Bulgaristan'ın kurulduğu 1878 yılından itibaren bu devlette yabancı bir unsur olarak yaşayan Türkler, 1989'dan sonra etnik gerginliğin çözümünde siyaset yapan bir güç olarak yerini almıştır.

Bulgar siyasî elitler komünizm döneminde azınlıklar üzerinde sağlanan kontrolü devam ettirmek için azınlıkların siyasî alanda örgütlenmesini engellemeye çalışan önlemler almıştır. 1991 Anayasası ile etnik, ırksal ve dinî temele dayanan partilerin kurulması yasaklanmıştır. Böylece Bulgaristan'da azınlıkların siyasî temsili çoğunluğun iznine tabi olmuştur (Kolarova 1993: 33-37)

Yeraltı direniş hareketlerinden birinin devamı olan Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) Anayasa Mahkemesi kararıyla siyasî aktivitesine izin verilmiştir (Reşenie № 4, 1992). HÖH yetkilileri partinin ilk başta etnik Türk topluluğunun haklarını ve çıkarlarını savunmak için kurulduğunu, ama daha sonra siyasî platformunu genişlettiğini, sadece belli bir etnik topluluğun değil, *bütün etnik ve dinî topluluklardan vatandaşların* haklarını ve özgürlüklerini korumayı hedef edinen sivil ve liberal bir partiye dönüştüğünü ifade etmektedir (Tatarlı 1994; HÖH yetkilileriyle kişisel görüşmeler, 2012). Yine de HÖH'ün etnik parti olarak yaftalanması nedeniyle Türk siyasetçilerin etnik konuları tartışma alanı kısıtlanmıştır. Bu nedenle HÖH minimalist bir azınlık hakları politikası izlemiştir (Rechel 2007: 353)

HÖH yetkilileri azınlıkların etnik kimliğini koruyarak onların Bulgaristan'a entegrasyonunu gerçekleştirme hedefiyle hareket ettiklerini vurgulamaktadır (Doğan 1999). Bu hedef ancak Bulgar devletinin sınırları içindeki heterojen yapıyı kabul ederek ulusal kimliğini yeniden tanımlayabilmesi durumunda başarıya ulaşacaktır.

7. Sonuç

Farklı taraflar arasında bir müzakere ve mücadele alanında şekillenen ortak kimliğin dinamik ve değişime açık bir yapısı olduğu savından yola çıkan bu çalışma Bulgaristan'da Türk kimliğinin dönüşümünü incelemiştir. Çalışma Bulgar ulus-devletinin yürüttüğü politikaların sınırları içindeki Türk azınlığın ortak kimliğinin şekillenmesinde rol oynadığını ortaya koymuştur.

Çalışma öncelikle Bulgar milliyetçiliğinin Bulgar ulusal kimliğinin inşası

sürecinde sadece kimin Bulgar olduğunu değil, kimin olmadığını da belirlediğini göstermiştir. Ulusal Bulgar kimliği etnodilsel ve etnokültürel kodlar temelinde kurulmuş ve bu süreçte Osmanlı kimliği ötekileştirilmiştir. 1878'de Bulgaristan'ın kurulmasından sonra Türkler bu devletin vatandaşı olarak kabul edilmiştir ancak başka bir dil konuşmaları ve başka bir dine inanmaları nedeniyle ulusal birliğe dâhil edilmemişlerdir. Ulus-devletin konsolidasyonu için çabaladıkları bu dönemde hükümetler Türklere dinî bir azınlık topluluğu olarak muamele etmiştir. Bulgaristan hükümetleri dinî özgürlüğü ve göçleri teşvik ederken, dinî azınlıktan laik bir etnik azınlığa dönüşmeye yönelik girişimleri de engellemiştir.

1944'de iktidarı ele geçiren komünister ise Marksizm-Leninizm doktrininin laik fikirleri doğrultusunda azınlıkların sosyalist bir topluma entegrasyonunu hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yetkililer bir yandan sosyalist ulusa zıt olarak kabul ettikleri dinin etkisini zayıflatmaya çalışmış, bir yandan da eğitim ve kültür kurumları aracılığı ile Türklerin etnik kimliğini güçlendirme politikalarını devreye sokmuştur. Etnik kimliği pekiştirecek politikalara rağmen Sovyetler Birliği'ndeki siyasî modelden farklı olarak Türklerin idari ve teritoryal özerkliği tanınmamış, ayrı bir siyasî topluluk olarak örgütlenmelerine izin verilmemiştir. Komünistlerin yürüttüğü politikalar Türk dilini ve kültürünü canlandırarak etnik kimliği güçlendirmiştir ancak Türklerin sosyalist topluma bağlılığı zayıf kalmıştır. Bunun üzerine Komünist Parti sosyalizm kisvesi altında yavaş yavaş kültürel bir milliyetçiliğe doğru kaymıştır. Komünist rejimin etnodilsel ve etnokültürel ulus anlayışını sürdürerek sadece dinî kimliği değil, etnik kimliği de hedef almıştır. Türklerin ülkedeki varlığını azaltmak için tehlikeli olarak gördüğü aydın kişiler de dâhil olmak üzere bir kısmını göç etmeye mecbur bırakmıştır. Geri kalan Türk topluluğunun dilini, dinini, örf ve âdetlerini aktif bir şekilde aşındırma politikaları yürütmüş, onları etnik Bulgar topluluğunun dili, kültürü ve sosyalist gelenekler ile tanımlanan ulusa asimile etmeye çalışmıştır.

Ancak nasıl ki Bulgarlık Bulgarca ve Hıristiyanlıkla tanımlanıyorsa, bu süreçte Türklük de Türkçe ve Müslümanlıkla tanımlanır hâle gelmiştir. Ateistlik öngörüldüğü kadar yayılmamış, Müslümanlık zayıflamış olmasına rağmen sosyalist rejimin teşvik ettiği etnik kimliğin bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Bulgar devleti Türk kimliğinin öngördüğü şekilde Bulgar ulusu içinde erimemesi üzerine zoraki asimilasyona politikalarına başvurmuştur. Söz konusu politikalar tam tersi bir etki yaratarak etnik kimlik bilincinin canlanmasına yol açmıştır. Ne var ki ortak kimliğe yönelik tehdit Türklerin dilsel, kültürel ve dinsel bağlılığı arttırmıştır. Sosyalist rejimin ilk dönemindeki politikaları dinî kimliği zayıflatarak etnik kimliği güçlendirirken asimilasyon kampanyası bu kimliği siyasallaştırmıştır.

Sosyal psikoloji kuramları olsun (Tajfel ve Turner 1986; Roccas ve Brewer 2002), sosyal antropoloji kuramları olsun (Barth 1969; Eriksen 2010) topluluk üyelerinin farklı ortak kimlikler geliştirebileceğini öne sürmektedir. Bu, farklı etnik topluluklara ait bireylerin etnik gruplarına duydukları bağlılığın yanı sıra sınırları içinde yaşadıkları devletin siyasî topluluğuna da bağlılık duyabilecekleri anlamına gelmektedir. Ancak Bulgar milliyetçiliğinin tarihi boyunca ulusu etnik toplulukla örtüştürmesi, kimlikler arasında "çatışmalı bir ilişkinin" (Westle 2003: 455) kurulmasına yol açmıştır. Bulgar milliyetçiliğine göre birinin 'gerçek' Bulgar olabilmesi için etnik Bulgarların soyundan gelmesi, dolayısıyla Bulgar ismine sahip olması, Bulgarca konuşması ve Ortodoks Hıristiyan olması gerekirdi. Ulusun etnodilsel ve etnokültürel tanımı, Bulgaristan devleti sınırları içinde yaşayan ama başka bir dil konuşan, başka bir dine inanan ve buna uygun örf ve âdetleri uygulayan Türkleri dışlayarak onların Bulgar ulusuna aidiyet duymasına ket vurmuştur. Türk topluluğunun birbirini dışlayan bu iki kimliği benliğinde birleştirmesi mümkün olmamıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin politikaları Türklerin dinî bir topluluktan etnik bir topluluğa dönüşmesini teşvik etmiştir; ama aynı zamanda kendi ulusal kimliğini egemen Bulgar topluluğuyla örtüştürmesi nedeniyle etnik bilincin yanında ulusal bilinç gelişmesinin önüne ket vurmuştur. Söz konusu milliyetçi politikalar Türklerin etnik kimliğini koruyarak ulusa entegre olmasına imkan vermemiştir. 1989 sonrasında demokratikleşme ve Avrupalılaşıma dönemi etnik kimlik ve ulusal kimlik arasında uyumlu bir ilişki kurulmasını sağlayabilecek bir fırsat olarak yorumlanabilir. Nitekim siyasî olarak mobilize olan Türk topluluğunu temsil eden HÖH, etnik gerginliğin çözümünün, Türklerin etnik kimliği koruyarak sivil topluma entegrasyonundan geçtiğini belirtmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi için siyasî ve toplumsal tarafların farklı ortak kimlikleri yeniden tartışmaya açması ve kimlikler arasında yeni ilişkiler kurması gerekir.

Kaynaklar

- Anagnostou, D. (2005). Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies*, 5(1), 89-111.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Barbour, S. (2000). Nationalism, Language, Europe. S. Barbour ve C. Carmichael içinde, *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1-17.
- Barth, F. (1969). Introduction. F. Barth içinde, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 9-38.

- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-782.
- Brewer, M. B. (2009). Social Identity and Citizenship in a Pluralistic Society. E. Borgida, C. M. Federico ve J. L. Sullivan içinde, *The Political Psychology of Democratic Citizenship*. New York: Oxford University Press, 153-175.
- Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond "Identity". *Theory and Society*, 29(1), 1-47.
- Brunnbauer, U. (2001). The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self and the 'Other'. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21(1), 39-61.
- Büchschütz, U. (2000). *Maltsinstvoenata Politika v Bulgaria. Politikata na BKP km Evrei, Romi, Pomatsi i Turtsi (1944-1989) (Bulgaristan'da Azımlık Politikası. BKP'nin Yahudilere, Romanlara, Pomaklara ve Türklere Yönelik Politikası (1944-1989)*
bglog.net/.../Малцинствената%20политика%20в%20България.pdf, (10.02.2012).
- Cederman, L.-E. (2001). Nationalism and Bounded Integration: What It Would Take to Construct a European Demos. *European Journal of International Relations*, 7(2), 139-174.
- Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*(23), 385-409.
- Cordell, K. ve Wolff, S. (2011). The Study of Ethnic Conflict: An Introduction. K. Cordell ve S. Wolff içinde, *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. London: Routledge, 1-12.
- Daskalov, R. (1994). Natsionalno-Kulturnata ni Identičnost: Haçin na İzgrajdane (Ulusal-Kültürel Kimliğimiz: İnşa Şekli). İ. Elenkov, ve R. Daskalov içinde, *Zašto Sme Takiva - v Tirsenoto na Bilgarskata Kulturna Identičnost*. Sofya: İzdatelstvo Prosveta, 27-48.
- Daskalov, R. (1998). *Mejdu İztika i Zapada: Bilgarski Kulturni Dilemi (Doğu ile Batı Arasında: Bulgar Kültür İklimleri)*. Sofya: LİK.
- Daskalov, R. (2004). *The Making of a Nation in the Balkans: Historiography of the Bulgarian Revival: Historiography of the Bulgarian Revival*. Budapest: Central European University Press.
- David, O. ve Bar-Tal, D. (2009). A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *Personality and Social Psychology Review*, 354-379.
- Denich, B. (2000). Unmaking Multiethnicity in Yugoslavia: Media and Metamorphosis. J. M. Halpern ve D. A. Kideckel içinde, *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 39-55.
- Dimitrov, V. (2000). In Search of a Homogenous Nation: the Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1(4), 1-22.
- Doğan, A. (1999/2000). Za Bilgarskiya Etničeski Model (Bulgaristan'ın Etnik Modeli Üzerine). A. Doğan içinde, *Bulgariya i Noviyat Svetoven Red (Bulgaristan ve Yeni Dünya Düzeni)* (s. 41-53). Sofya: İnstitut za Liberalni İzsledvaniya.
- Eder, K. (2009). A Theory of Collective Identity: Making Sense of the Debate on a 'European Identity'. *European Journal of Social Theory*, 12(4), 427-447.
- Eisenstadt, S. N. ve Giesen, B. (1995). The Construction of Collective Identity. *European Journal of Society*, 36(1), 72-102.
- Eminov, A. (1997a). Bulgarian Nationalism and Muslim Minorities.
https://www.academia.edu/4733624/Bulgarian_Nationalism_and_Muslim_Minorities, (02.09.2014).

- Eminov, A. (1997b). *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*. London: Hurst ve Company.
- Eminov, A. (1997c). Islam and Muslims in Bulgaria: A Brief History. *Islamic Studies*, 36(2/3), 209-241.
- Eminov, A. (2000). Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans. *Nationalities Papers*, 28(1), 129-164.
- Eriksen, T. H. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University.
- Giesen, B. (1993). *Die Intellektuellen und die Nation*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Gradeva, R. (1996). Turks in Eighteenth-century Bulgarian Literature: Historical Roots of Present-day Attitudes in Bulgaria. *The European Legacy*, 1(2), 421-426.
- Gruev, M., ve Kalyonski, A. (2008). *Vızroditelniyat Protse. Myusyulmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim* (Yeniden Doğuş Süreci. Müslüman Topluluklar ve Komünist Rejim). Sofya: Siela.
- Gürsoy, A. (2007). Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(1), 57-71.
- Haunns, S. (2004). *Identität in Bewegung. Prozesse Kollektiver Identität bei den Autonomen und in der Schwulenbewegung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Habermas, J. (1995). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. R. Beiner içinde, *Theorizing Citizenship*. Albany: State University of New York Press, 255-282.
- Herrmann, R., ve Brewer, M. B. (2004). Identities and Institutions: Becoming European in the EU. R. K. Herrmann, T. Risse-Kappen ve M. B. Brewer içinde, *Transnational Identities: Becoming European in the EU*. Lanham: Rowman ve Littlefield, 1-22.
- Hobsbawm, E. J. (1983). *Introduction: Inventing Traditions*. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger içinde, *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-14.
- Hobsbawm, E. J. (1992a). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1992b). Ethnicity and Nationalism in Europe Today. *Anthropology Today*, 8(1), 3-8.
- Höpken, W. (1997). From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: the Turks of Bulgaria before, under and since Communism. H. Poulton ve S. Taji-Farouki içinde, *Muslim Identity and the Balkan State*. London: C. Hurst ve Co, 54-81.
- Kaina, V. (2009). *Wir in Europa: Kollektive Identität und Demokratie in der Europäischen Union*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kanev, K. (2002). Law And Politics Toward The Muslims in Bulgaria. P. G. Danchin ve E. A. Cole içinde, *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe*. New York: Columbia University Press, 316-344.
- Kolarova, R. (1993). Tacit Agreements in the Bulgarian Transition to Democracy: Minority Rights and Constitutionalism. *The University of Chicago Law School Roundtable*, 1(1), 23-51.
- Köksal, Y. (2006). Minority Policies in Bulgaria and Turkey: The Struggle to Define a Nation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), 501-521.
- Larin, S. J. (2010). Conceptual Debates in Ethnicity, Nationalism, and Migration. R. Denmark içinde, *The International Studies Encyclopedia* (s. 438-457). Malden: Wiley-Blackwell.
- Mahon, M. (1999). The Turkish Minority under Communist Power-Politics of Ethnicity and

- Power. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1(2), 149-162.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). Muslim Minorities in Bulgaria. http://www.islamawareness.net/Europe/Bulgaria/bulgaria_article0003.pdf, (15.07.2014).
- Michel, T. F. (1990). The Turkish Minority in Bulgaria. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 1(2), 269-279.
- Mirkova, A. M. (2009). Citizenship Formation in Bulgaria: Protected Minority or National Citizens? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29(4), 469-482.
- Muyhtar, F. (2003). The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878. <http://www.bghelsinki.org/en/publications/bhc-reports/special-reports/>, (11.06.2014).
- Neuburger, M. (1997). Difference Unveiled: Bulgarian National Imperatives and the Re-dressing of Muslim Women. *Nationalities Papers*, 25(1), 169-183.
- Natsionalen Statiçeski İnstitut. (2011). Prebroyavane 2011: Okonçatelni Danni (Nüfus Sayımı 2011: Kesin Veriler). <https://www.nsi.bg/census2011/newsbg.php?n=68>, (18.10.2020)
- Oommen, T. K. (1997a). *Citizenship, Nationality and Ethnicity - Reconciling Competing Identities*. Cambridge: Polity Press.
- Oommen, T. K. (1997b). Introduction: Conceptualizing the Linkage between Citizenship and National Identity. T. K. Oommen içinde, *Citizenship and National Identity: from Colonialism to Globalism*. London: SAGE Publications, 13-50.
- Pettai, V. (2002). Definitions and Discourse: Applying Kymlicka's Models to Estonia and Latvia. W. Kymlicka ve M. Opalski içinde, *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 259-269.
- Popovic, A. (1986). The Turks of Bulgaria (1878-1985). *Central Asian Survey*, 5(2), 1-32.
- Poulton, H. (1997). Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans. H. Poulton ve S. Taji-Farouki içinde, *Muslim Identity and The Balkan State*. London: C. Hurst ve Co, 13-32.
- Poulton, H. (2000). The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991. *Nationalities Papers*, 28(1), 45-66.
- Rechel, B. (2007). State Control of Minorities in Bulgaria. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(3), 352-370.
- Roccas, S. ve Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88-106.
- Segal, D. A. ve Handler, R. (2006). *Cultural Approaches to Nationalism*. G. Delanty ve K. Kumar içinde, *Handbook of Nations and Nationalism* (s. 57-65). London: SAGE Publications.
- Smith, A. D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 68(1), 55-76.
- Stoyanov, V. (1998). *Turskoto Naselenie v Bulgaria mejdu Polyusite na Etniçeskata Politika* (Bulgaristan'da Etnik Politika Kutupları arasındaki Türk Nüfusu). Sofya: LİK.
- Şimşir, B. (1986). *Bulgaristan Türkleri: 1878-1985*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tajfel, H. ve Turner, J. J. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. W. G. Austin, ve S. Worchel içinde, *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Tatarlı, I. (30 Haziran 1994). Stenogrami ot Plenarni Zasedaniya na Trideset i Şestoto Narodno Sibranie, Trista i Deveddeseto Zasedanie (Otuzaltıncı Halk Meclisi Genel Kurul Tutanakları, Üçyüzdoksanıncı Oturum). <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/4/ID/2399>, (25.07.2013).

- Todorova, M. (2004). Conversion to Islam as a Trope in Bulgarian Historiography, Fiction and Film. <http://www.eurozine.com/pdf/2003-11-04-todorova-en.pdf>, (03.09.2015).
- Todorova, M. (2009a). Language, Ethnicity and Nationalism: The Bulgarian Case. T. Kamusella, ve K. Jaskułowski içinde, *Nationalisms Today*. Bern: Peter Lang, 155-200.
- Todorova, M. (2009b). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Todorova, M. (2012a). Kursit Ī Diskursite Na Bılgarskiya Natsionalizm (Bulgar Milliyetçiliğinin Yönü Ve Söylemleri). <http://librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/1940-2013-02-04-11-13-35>, (15.01.2014).
- Todorova, M. (2012b). (Etnos, Natsionalizm i Komunistiçesko Nasledstvo v İztoçna Evropa (Etnos, Milliyetçilik ve Doğu Avrupa'daki Komünist Miras). Етнос, национализъм и комунистическото наследство в Източна Европа. <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1962-2013-03-29-10-47-42>, (15.01.2014).
- Tunali, G. (2016). *Bulgaristan'da AB üyeliği sonrası Türk azınlığın kimlik örüntüleri: Etnik kimlik, ulusal kimlik, Avrupa kimliği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Avrupa Çalışmaları Bilim Dalı Dr. tezi, İzmir.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A. ve McGarty, C. (1994). Self and Collective: Cognition and Social Context. *Personality and Social Psychology Bulletin* (20), 454-463.
- Westle, B. (2003). Europäische Identifikation im Spannungsfeld Regionaler und Nationaler Identitäten. Theoretische Überlegungen und Empirische Befunde. *Politische Vierteljahresschrift*, 44(4), 453-482.
- Yalamov, I. (2005). The 'Renaming': Consequences and How to Overcome Them. http://www.romasmile.com/library-files/forced-ethnic-migrations-on-the-balkans_conseqneces-and-rebuilding-of-societies.pdf, (28.02.2012).
- Zhelyazkova, A. (2001). Bulgaria in Transition: The Muslim Minorities. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 12(3), 283-301.

Gülfer Tunali <https://orcid.org/0000-0001-7090-5110>

Dr. Öğr. Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü.

Adres: Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tınaztepe Yerleşkesi, İzmir/TÜRKİYE.

Telefon: 0232 3018612

E-posta: gulfer.tunali@gmail.com, gulfer.tunali@deu.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 16 Ağustos 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 12 Ekim 2020

E-yayın tarihi: 9 Kasım 2020

Çıktı sayfa sayısı: 29

Kaynak sayısı: 74